

YAKUT EL-HAMEVÎ'NİN ANTAKYA ŞEHİRİ İLE İLGİLİ NAKLETTİĞİ BİLGİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Abdulhalik BAKIR**

GİRİŞ

Tarihsel araştırmalar bazında bilimsel metotlar uygulanarak yapılan şehir çalışmaları, bizden çok önce Batılılar tarafından başlatılmıştır. Aslında bu alanla ilgili ana kaynaklar biçimindeki eserler, orta Ortaçağlarda Müslüman tarihçi ve coğrafyacılar tarafından başlatılmış olup, bu arada onlarca şehir, ülke ve bölge tarihini ve coğrafyasını kapsayan tek cilt veya birçok ciltten oluşan kitaplar kaleme alınmıştır¹. Memleketimizde ise son zamanlarda şehir çalışmaları büyük bir ilme kazanmıştır. Hatta birçok Üniversitemizin Tarih Bölümleri'nde -bu arada övgüyle Fırat Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim üyelerinin büyük çabalarını da vurgulamak isterim²- hemen hemen tarihin her çağına dair ülke ve şehir

* Bu çalışma, 11-12 Nisan 2008 tarihinde Antakya'da düzenlenen VII. Antakya Tarih ve Kültür Sempozyumu'nda sunulan bildirinin genişletilmiş şeklidir.

** Prof. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Tarih Bölümü/ELAZIĞ.

¹ Bunlardan bazıları şunlardır, el-Yakubi, Kitabü'l-Büldan, Leiden, 1892; İbn Hurdazbih, el-Mesalik ve'l-Memalik, Bağdat, (Trz.); el-İsfahani, Mehasinu İsfahan, Tahran, 1933; el-Himyeri, Sıfatu Cezireti'l-Endelüs, Kahire, 1937; İbn Dokmak, el-İntisar li- vasitati Akdi'l-Amsar fi Tarihi Mısır ve Cuğrafiyyetiha, Beyrut, (Trz.); İbn Havkal, Suretü'l-Arz, Leiden, 1967; İbn Rüste, el-A'laku'n-Nefise, Leiden, 1891.; İbnu'l-Mücvir, Tarihu'l-Müstabsir, Leiden, 1951; İbnu'l-Fakih, Muhtasarı Kitabü'l-Büldan, Leiden, 1302; el-İdrisi, Nüzhetü'l-Müştak fi İhtiraki'l-Afak, Kahire, 1994; el-İstahrî, el-Mesalik ve'l-Memalik, Leiden, 1927; el-Kazvinî, Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd, Beyrut, (Trz.); el-Makdisî, Ahsenü't-Takâsim fi Ma'rifeti'l-Akâlîm, Leiden, 1904; Nerşahî, Tarihu Buhara, (Thk. Emin Abdülmecid Bedevî-Nasrullah Mubeşşir et-Tırazî), Kahire, (Trz.); el-Ömerî, Mesâlikü'l-Absâr fi Memâliki'l-Amsâr, (Thk. Dorothea Krawulsky), Beyrut, 1986.; Şeyhü'r-Rebve, Nuhbetü'd-Dehr fi Acâibi'l-Berr ve'l-Bahr, Beyrut, 1988; Yakut el-Hamevî, Mu'cemu'l-Büldan, (Thk. Ferid Abdulaziz el-Cündî), Beyrut, (Trz.). İslam coğrafyacılarından bir kısmının hayatları ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Abdurrahman Fehmi Efendi, Medresetü'l-Arab-İslam Medeniyeti Tarihi, (Haz. Hüseyin Elmalı- Cüneyt Eren), İzmir, 2005, s. 257-273; Murat Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul, 2002, s. 253-380.

² Fırat Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyeleri tarafından hazırlanan ve hazırlatılan anılan çalışmaların sayısı o kadar kabarık ki, burada hepsini sıralamak mümkün olmadığından sadece bu satırları yazan acizin ve öğrencilerinin çalışmalarını vermek istiyoruz: Abdulhalik Bakır, *Klasik İslam Kaynaklarında Amid (Diyarbakır) İle İlgili Bazı Kayıtlar ve Bu Kayıtların Değerlendirilmesi*, T. C. *Diyarbakır Valiliği I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır Sempozyumu 20-22 Mayıs 2004 Bildiriler*, Diyarbakır, 2004, s. 837-848; Abdulhalik Bakır, *Geç Ortaçağlarda el-Cezire Bölgesinin Dokuma ve Madencilik Endüstrisindeki Kapasitesini Yükselten Faktörler*, I.

çalışmaları yapılmış ve yapılmaktadır. Elbetteki bu milli tarihimiz ve uygarlıkların beşikleri olan şehirlerimizin tanıtımı açısından önemli bir gelişmedir. İşte bu bilinç ve amaca bir nebze de olsa katkıda bulunmak için biz de bilim hayatımızın başlangıcından itibaren çalışmalarımızın önemli bir kısmını şehirlerimizin tarihine yönlendirdik. Bu çerçevede dahilinde, Bağdat, Basra, el-Hîre, el-Hadar, el-Enbâr, el-Medâin, Musul, Kerkük, Erbil, Nusaybin, Harran, Antakya, Diyarbakır, Mardin, Harput, Kayseri, Çorum, Trabzon, Sinop, İstanbul, Palermo, Kahire, Tebriz, Buhara ile ilgili araştırmalar yaptık ve yapmaktayız, yaptırarak ve yaptırmaktayız. İşte burada sunacağımız bildir de, aynı bilimsel plan ve programın bir parçasını oluşturduğu gibi, XIII yüzyılın en önemli Türk asıllı coğrafyacılarından olan, “Mu’cemu’l-Büldan” olarak bilinen dev ansiklopedik eserin sahibi Yakut el-Hamevi³’nin, Antakya’nın çeşitli yönleri ile ilgili vermiş olduğu bilgileri ve bu bilgilerin bir değerlendirmesini kapsamaktadır.

I. ANTAKYA İLE İLGİLİ BİLGİLER

A. Antakya’nın Adı ile İlgili Bilgiler

Yakut el-Hamevî Antakya’nın adı konusunda şunları yazmaktadır:

Uluslar arası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri 26-28 Mayıs 2006, İstanbul, 2006, s. 97-115; Abdülhalik Bakır, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Basra Maddesi, İstanbul, 1992, c. V, s. 108-111; Aydın Çelik, *Hicri Birinci Yüzyılda Mısır*, Elazığ, 1997; İbrahim Telliöğlü, *Hicri Birinci Yüzyılda Musul*, Elazığ; 1998; Vahit Şekerlioğlü, *Hicri Birinci Yüzyılda Yemen*, Elazığ, 1999; Ali Akay, *Hicri Birinci Yüzyılda Irak*, Elazığ; 1999; Alparslan Kılıç, *Samaniler Döneminde Buhara Şehri*, Elazığ, 2002; Abdulkadir Topal, *Hicri Birinci Yüzyılda Suriye*, Elazığ, 2002; Ali Havan, *XIII. Yüzyılda Musul*, Elazığ, 2004; Ali Gökşen, *Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Çorum Şehri ve Çevresi*, Elazığ, 2007; İlyas Gökhan, *XIII. Ve XIV. Yüzyıllarda Mısır ve Suriye’de Krizler, Kıtıklar ve Vebalar*, Elazığ, 1998; Aydın Çelik, *Fatımiler Döneminde Kahire Şehri*, Elazığ, 2001.

³ Tam adı, Şihabeddin Ebu Abdullah er-Rumi’dir. 1179 yılında Anadolu’da doğdu ve 1229 yılında Suriye’nin Halep şehrinde vefat etti. Çocuk yaşta tutsak edilerek satıldığı Bağdatlı bir tüccar tarafından eğitilerek yetiştirildi. Efendisiyle birlikte Umman ve Suriye’de dolaştı. Azat edildikten (1199) sonra kitapçılık ve hattatlık yaptı. Tebriz, Suriye ve Mısır’ı dolaşarak Şam’a yerleştiyse de burada Alevilerle anlaşmazlığa düştüğünden önce Merv’e (1213), ardından da Harizm’e (1218) gitti. Bir süre Musul ve Mısır’da da bulunduktan sonra, Halep’e yerleşti ve ömrünün son yıllarını bu kentte eserlerini yazarak geçirdi. Günümüze ulaşan başlıca eserleri şunlardır: şairlerin alfabetik biyografilerini içeren Mu’cemu’l-Üdeba, İslam ülke ve kentlerinin tarihi coğrafyasını ve ekonomik yaşamını anlattığı Mu’cemu’l-Büldan. Bkz. Komisyon, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, (Trz), c. XXIV, s. 12370.

“Entakiye: kelime, üstün, sonra da sükunla yazılır, ya’ harfi ise muhaffaftır. Oysa bu isim, Züheyr⁴’in (b. Ebi Sülma) şu sözüyle; ‘Kenarları güllü, rengi de tarhun renginde kırmızı bir elbise içinde Entakiyye dağlarına çıktık.’, İmruülkays⁵’ın (Ebu Vehb b. Hunduc b. Hucr) şu sözündeki gibi değildir: ‘Dökülmüş hurma veya Yesrib bahçesi gibi kırmızı bir elbise içinde Entakiyye dağlarına çıktık.’

Yukarıdaki mısralarda geçen Entakiyye kelimesi ise nispet maksadıyla kullanıldığı için ya’ harfi şeddeli kılınmıştır. Ayrıca Araplar bir şeyi beğendiklerinde, onu, Antakya’ya nispet ederlerdi.”⁶

B. Antakya’nın Kuruluşu ile İlgili Bilgiler

Yakut el-Hamevî, Antakya’nın kuruluşu ile ilgili şunları yazmaktadır:

“el-Heysem b. Adi şöyle dedi: ‘Antakya’yı ilk kuran kişi, İskender’den sonra iktidara gelen ve üçüncü kral olan Antihus’dur (Antiochos).’. Tikritli tabib Yahya b. Cerîr şunu zikretti: ‘Antakya’yı, İskender’in ölümünün altıncı yılında kuran ilk kişi Antiğonya’dır (Antigonos), ancak o, burayı tamamlayamadı, bu hükümdarın ölümünden sonra Seleukos inşasını tamamladı. Lazkiye, Halep, er-Ruha (Şanlı Urfa) ve Efamiya⁷’yi da inşa eden odur.’. Aynı yazar eserinin diğer bir yerinde ise şöyle dedi: ‘Kral Antiğonya

⁴ İslam öncesi dönem ve el-Mu’allekat (Kabe duvarlarına asılan yedi kaside) şairlerinden biri olup, 530 yılında doğmuş ve 627 yılında vefat etmişti; şiirlerinde ince tanıtıma, sağlam düzenlemeye ve hikmetli sözlere eğilimli idi. Çağının şairleri arasında en yetenekli şair olarak bilinmektedir. ss-Sibak savaşı ve bazı kimselerin barış için harcadıkları çabaları anlattığı mu’allakası’nı da içeren bir divanı vardır. Anılan kasidesinde ayrıca övgü ve biraz da hiciv ve övünme motiflerine rastlanır. Bkz. Komisyon, *el-Müncid fî’l-A’lam*, Beyrut, 1976, s. 340.

⁵ İslam öncesi dönem şairlerinden olup, 500 yılında Arap Yarımadası’nın Necid bölgesinde doğdu, 540 yılı dolaylarında Ankara’da vefat etti. Kabe’ye asılan yedi kasideden ilkinin sahibidir; İbn Hücr el-Kindi (İmruülkays), Esed oğulları’nın kralı idi; babası öldürülünce, kanının intikamını ve iktidarı geri almak istedi, fakat bunu yapamayınca, el-Münzir b. Ma’üssema’dan kaçtı -bu nedenle de el-Meliku’z-Dalil (Yitik kral) olarak adlandırıldı- ve Teyma’daki es-Semevel’e sığındı, arkasından Bizans kralı Jüstinyanus’ten düşmanlarına karşı yardım istedi; o da kendisine ilgi göstererek Filistin valiliğini verdi. Fakat anılan şair Ankara’da Çiçeğe benzeyen bir hastalığa yakalanarak orada öldü. Bu hastalığından dolayı da raviler ona “Zilkurûh” (Yaralı) adını vermektedirler. Şairin bir divanı bulunmaktadır. Bkz. Aynı eser, s. 65.

⁶ Bkz. Yakut el-Hamevî, *Mu’cemu’l-Büldan*, c. I, s. 316.

⁷ Şam bölgesi sahillerinde suru bulunan bir şehir ve Humus şehrine bağlı kasabalardan bir kasabadır. Burası Famiye olarak da bilinir. Ebu’l-‘Ala’ el-Ma’arri, anılan şehir hakkında şöyle demiştir: “Sen olmasaydın, yıkılan Efamiyye teslim olmayacaktı.”. Bkz. Yakut el-Hamevî, c. I, s. 269.

(Antigonos) Evrentas⁸ nehri üzerinde bir şehir inşa etti ve burayı Antiyuhya olarak adlandırdı. Bu ise, Seleukos'un inşa edip, süslemiş olduğu ve oğlu Antiyuhos'un adına nispet ettiği şehirdir, bu da bizzat Antakya'dır."⁹

Yakut el-Hamevî, diğer bir yerde de şunları yazmaktadır.

“Batleymus şöyle dedi: ‘... Şehri (Antakya) ilk inşa eden ve buraya yerleşen kişi, Antalya'nın kız kardeşi Antakiyye bint er-Rum bin el-Yakan (el-Yafez-Yafes) b. Sam b. Nuh'dur (A. S.)”¹⁰.

C. Antakya'nın Fiziki Yapısı İle İlgili Bilgiler

Yakut el-Hamevî, Antakya'nın fizikî yapısını şöyle anlatmaktadır:

“İbn Butlan¹¹ H. 440 dolaylarında Bağdat'taki Ebu'l-Hasan Hilal b. el-Muhsin es-Sâbi'ye yazmış olduğu bir mektupta şöyle dedi: ‘Antakya'ya gitmek için Halep'ten çıktık ki, her iki şehir arasında bir gün ve bir gecelik mesafe bulunmaktadır. Bu esnada Halep ile Antakya arasındaki yerlerin hiç harap olmamış bayındır bir halde olduğunu gördük. Ancak buralar, zeytin ağaçlarının altında buğday ve arpa ekilen topraklardan ibaret olup, köyleri birbirine bitişik, bahçeleri çiçekli, suları akışkandır. Bir yolcu bu toprakları kafası dinç, güven ve rahatlık içinde geçer. Antakya, aynı zamanda suru ve geniş alanı bulunan büyük bir şehirdir. Surunun 360 burcu bulunmaktadır; üzerinde burayı bir yıl boyunca korumak maksadıyla İmparator tarafından

⁸ Bu nehir adına hiçbir yerde rastlamadık; muhtemelen burada asi nehri kastedilmektedir.

⁹ Yakut el-Hamevî, c. I, s. 316.

¹⁰ Yakut el-Hamevî, c. I, s. 316.

¹¹ Tam adı Ebu'l-Hasan el-Muhtar b. Hasan b. Abdun b. Sa'dun et-Tabibu'l-Bağdadi'dir. Onun Hıristiyanlık adı Yuannes'dir; ancak Mari olarak da adlandırılmaktadır. 435 yılında Irak'ta vefat eden Ebu'l-Ferec Abdullah b. et-Tayyib'den mantık, tıp ve felsefe dersleri aldı; ayrıca bu hocası, İbn Butlan'a büyük ilgi gösterir, onura eder ve diğer öğrencilerinden önde tutarak kendisine iyilikte bulunurdu. İbn Butlan, 369'da vefat eden Ebu'l-Hasan Sabit b. İbrahim b. Zahrun el-Harranî es-Sâbi'den de tıpla ilgili tahsil gördü. İbn Butlan'ın, hayatı boyunca tıp ilmi için yaşadığı, hiç evlenmediği ve bu nedenle de herhangi bir çocuk bırakmadığı bildirilmektedir. Bir rivayete göre 444 diğer bir rivayete göre ise 454 yılında vefat etmiştir. Eserleri şunlardır: Kamusu'l-Edire ve'r-Ruhbân; Takvimu's-Sihha fi Kuva'l-Ağziye ve Daf'i Mazarriha; el-Makaletün fi Şurbi'd-Deva'i'l-Müşhil; Makaletün fi Keyfiyeti Duhuli'l Ğiza' fi'l-Beden ve Hazmihi ve Huruci Fazalatihî ve Sakyi'l-Edviye el-Müşhile ve Terkihihi; Makaletün ila Ali b. Rıdvan İnde Vürüdihi el-Fustat senete 441; Makaletün fi İleti Nakli'l-Atıbbai'l-Mahare; Makaletün fi'l-İ'tiraz ala men Kale İne'l-Farha Aharru mine'l-Ferruc bi'tarikin Mantikiye; Kitabu'l-Medhel ila't-Tıb; Kitabu Da'veti'l-Atıbba'; Kitabu Vak'atü'l-Atıbba; Kitabu Da'veti'l-Kasus; Makaletün fi Müdavati Sabiyyin 'Arazat lehü Husat. Bkz. İbn Butlan, Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması İle İlgili Risale, (Çev. Abdülhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2004, s. 387-388-391-394.

Kostantiniyye'den (İstanbul) gönderilen dört bin bekçi nöbetleşerek dolaşmaktadır. İkinci yıl bu askerler diğerleriyle değiştirilir. Şehrin görünümü yarım daire biçiminde olup, çapı bir dağla bitişir. Sur ise dağla birlikte zirveye kadar yükselir ve bu haliyle de bir daire meydana getirir. Dağın tepesinde, surun içinde şehirden uzak olması hasebiyle küçük görülen bir kale vardır. Anılan dağ güneşi kaleden alıkoymakta, öyle ki, ancak saat ikide üzerine doğmaktadır. Dağ dışında şehri çevreleyen surun beş kapısı vardır; ortasında keşişlerin kilisesi yer alır. Havarilerin başkanı olan oğlu Futrus'un anısını yaşatmak maksadıyla kral tarafından yapılan keşişlerin evi ise, boyu yüz, eni seksen adımdan oluşan bir binadan ibaretti; üzerinde de sütunlarla ayakta duran bir kilise vardı. Binanın etrafında üzerinde davalara bakmak için kadıların ve nahiv ve dil öğrencilerinin oturduğu revaklar bulunuyordu. Anılan kilisenin kapılarından birinde, dünya harikalarından biri sayılan ve gece gündüz on iki saat boyunca çalışan saat fincanı bulunmaktaydı. Anılan binanın ötesindeki üst kısımlarda da beş katlı idi, beşinci katında hamamlar, bostanlar ve içlerinden sular akan güzel bahçeler yer alıyordu. Bunun ilginç tarafı ise; buraya suların şehre bakan dağdan inmesidir. Şehirde, sayılmayacak kadar kilise bulunmaktadır, hepsi de altın, gümüş, renkli cam ve ceze' (onex)¹² taşından yer döşemelerinden yapılmıştır. Şehirde ayrıca patriğin bizzat kendisinin ilgilendiği ve her yıl cüzamları hamama sokarak eliyle saçlarını yıkadığı bir Bimaristan (Hastahane)¹³ bulunmaktadır. Buna benzer bir şeyi de kral her yıl yoksul insanlara yapmaktadır; onlara hizmetinde de, tevazu göstermek için yüksek rütbeli devlet adamlarından ve patriklerden oluşan yüce kişiler yardım etmektedir. Şehirde, zevk ve güzellik yönünden diğer şehirlerde benzerinin bulunmadığı hamamlar bulunmaktadır. Zira bunların yakıtı as¹⁴, suları ise külfetsiz biçimde kendiliğinden akan sulardan ibarettir. Keşişlerin manastırında sayılmayacak miktarda ücretli hizmetçiler çalışmaktadır, ayrıca

¹² Yemen ve Çin'de bol miktarda çıkarılan bu değerli taşın Ortaçağda siyah, beyaz ve siyahımsı olanları daha fazla rağbet görmekteydi. Fakat Çinliler, bu taşın insanları üzeceğine ve onun, insanın kötü rüyalar göreceğine inandıklarından, ondan uzak durmaya çalışırlardı. Taşın maden ocaklarından çıkarılması ise, ancak cüzamlı işçiler tarafından gerçekleştirilmekteydi. Ayrıca bu değerli taşın diğer ülkelere gönderilmesi de yine bu hatalıklı işçilerce yerine getiriliyordu. Bu değerli taşla ilgili bilgilerden, Yemenli hükümdarların da bu taştan yapılan takılara rağbet göstermedikleri ve hazinelerinde bulundurmadıkları anlaşılmaktadır. Bu değerli taşla ilgili geniş bilgi için bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak Ma'mulleri Sanayi*, Ankara, 2001, s. 100-104.

¹³ Ortaçağda Yakın Doğu şerhlerindeki hastaneler ve çalışanları ile ilgili bilgi için bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtriyat, Gıda, ilaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara, 2000, s. 265-282.; Levent Öztürk, *On İkinci Yüzyıla Kadar İslam Dünyasında Hastaneler*, İstanbul, 2007, s. 67-269; Levent Öztürk, *İslam Tıp Tarihi*, İstanbul, 2006, s. 163-191.

¹⁴ Bir çiçek türüdür.

buranın kilisenin gelir ve giderlerini tespit etmek için bir divanı vardır. Divanda da onlarca kâtip görev yapmaktadır.”¹⁵.

D. Antakya’da Meydana Gelen Tabii Afetlerle İlgili Bilgiler

Yakut el-Hamevî, Antakya’da meydana gelen tabii afetler konusunda şunları yazmaktadır:

“Bir yıl küsur önce kiliseye dehşet verici bir yıldırım çarptı. Hicretin 442’inci yılına tesadüf eden İskender takvimine göre 1362 yılında bol miktarlarda yağmurlar yağdı ve bu durum Nisan ayının birçok gününde devam etti. Nisan’ın on üçüncü gününe tekabül eden Cumartesi gününden önceki gece alışılmışın dışında ve üzerinde şimşekler ve yıldırımlar çakmaya başladı, hatta bu esnada bol miktarda ürkütücü yıldırım sesleri duyuldu ve bu durum insanları rahatsız etti. Tam bu esnada keşişlere ait kesim yerinde saklı bulunan sedeften bir bina üzerine bir yıldırım düştü ve yüz kısmından taşların işlendiği balta ve demirle şekillenmiş gibi bir parça koptu; bu binanın üst kısmına yerleştirilen demirden bir haç da yere düştü ve düştüğü yerde kaldı, yine aynı binadan küçük bir parça koptu. Yıldırım binadaki bir delikten içeri girdi; aslında bu delikten kesim yerine kurbanların bağlandığı gümüşten mamul yoğun bir zincir sarkıtılmaktadır.; bu deliğin genişliği ise iki parmak kadardır. Olay esnasında zincir birçok parçaya ayrıldı, halkaların bazıları da oraya buraya dağıldı, o dağılanlardan bazıları da yerde bulundu. Bu esnada mezbahanın masası yanında asılı duran gümüşten mamul bir taç da düştü; Masanın arkasındaki batı kısmında, üzerine, altın kaplamalı ve kakmalı üç tane gümüşten büyük haç konulan kare şeklinde tahtadan yüksek üç kürsü bulunmaktaydı. Ancak anılan olaylı geceden önce antik iki haç yerlerinden alınarak kilise deposuna kaldırıldı, ortanca haç ise yerinde bırakıldı; bu esnada antik iki kürsü kırıldı ve onların kıvılcımları zincirde olduğu gibi herhangi bir yangın eseri görülmeden mezbahanın içine ve dışına yayıldı. Ortanca kürsü ile üzerinde haça bir şey isabet etmedi. Mezbaha masasını koruyan gümüş kubbeyi taşıyan mermerden dört sütunun her birini saran dibaçtan¹⁶ bir kumaş bulunuyordu; bunlardan her biri de

¹⁵ Yakut el-Hamevî, c. I, s. 316-317.

¹⁶ Bütün ham maddesi ipekten olan kumaş demektir. ed-Dımaşkî, Ortaçağda Suriye’de imal edilen dibaç türünden kumaşları şöyle tanıtır: “Onlar (Dibâclar) çeşit çeşittir, bazılarında giyinmek, diğer bazılarında da asmak ve örtü olarak kullanmak için ihtiyaç duyulur. En iyisi ise, boyası güzel, nakışları düzenli, ipeği ince, örgüsü sık, rengi parlak, vezni ağır, ütüleme esnasında yanmayan olanıdır. En kalitesizi ise, bu özelliklerin tersine özellikler taşıyanıdır. Elbiselik olarak kullanmak için, en uygun olanı 120 karış, örtü ve asmak için ise, parçası 200 karış olmalıdır. Bu ölçülerden yüksek veya aşağı da olabilir, elbiseler için tespit edilen bu ölçülerin altında olursa, bu büyük kusurlardan sayılır, zira bu parça elbiselik olarak

büyük ve küçük parçalara bölündü. Bu kumaş parçaları kokuşmuş ve yıpranmış bir duruma gelmişti, ancak bir ateşin dokunduğu veya yanmış bir şeye benzemiyordu. Aynı zamanda masaya ve üzerindeki örtüye bir zarar dokunmamıştı; hatta üzerlerinde herhangi bir yangın izi de görülüyordu. Mezbaha masasının yanındaki bazı mermerler, altındaki kireç ve alçı parçalarıyla birlikte patla parçacıkları gibi parçalara ayrılmıştı. Bunlar arasında büyük bir mermer levha vardı; yerinden fırlayarak masayı koruyan gümüş kubbenin yukarısında kırılmıştı ve orada olduğu gibi kalmıştı. Mermerin başka parçacıkları ise olay yerinin yakınına ve uzağına saçılmıştı. Mezbahanın bir tarafında ve parçalanan ve saçılan zincirin yakınında, içinde kınnap¹⁷dan bir ip bulunan tahtadan bir bakara vardı; üzerinde camdan kandiller bulunan gümüşten büyük bir tabak asılıydı; oda olduğu gibi duruyordu, hatta ne kandillerinden biri ne de tahta kürsünün yakınındaki mum sönmüştü, bunlardan bir şey de eksilmemişti. Bu olayın bütün detayı oldukça şaşırtıcıydı. Antakya'nın dışındaki ve içindeki birden çok kişi, anılan yılın Ağustos ayının beşinde Pazartesi gecesı gökte, içinden parlak bir ışık saçan deliğe benzeyen bir şey gördü ve bir süre sonra da kayboldu. İnsanlar bu olayı birbirleriyle konuşmaya başladılar. Daha sonra Pazartesi günün ortasında Ğuncüre¹⁸ şehrinde -ki, burası, Bizans memleketinin ortasında, Antakya'dan on dokuz günlük bir mesafede yer alır- bir gün boyunca korkunç bir deprem meydana geldiği haberleri ulaştı. Bu esnada birçok bina yıkıldı, buranın dışında bulunan bir yer de çöktü. Şehirdeki büyük bir kilise ve güzel bir kale kayboldu ve hatta herhangi bir izleri de kalmadı. Anılan çöküntüden kaynağı ve akıntısı bol olan aşırı sıcak bir su akmaya başladı, bu esnada yetmiş ev sular altında kaldı, o evlerden birçok insan dağlara ve yüksek yerlere kaçtılar ve kurtuldular. Anılan sular ise yedi gün boyunca yer üzerinde kaldı. Anılan şehrin etrafındaki iki günlük mesafedeki yerler de dümdüz oldu ve çamurla kaplandı. Bu durumu gören bir grup insan, Antakya halkına gelerek yazdığım gibi anlattılar ve bu olay esnasında insanların eşyalarını dağın tepesine taşıdıklarını, ancak buranın da depremin büyüklüğünden sarsıldığını ve eşyaların yerde yuvarlandığını dile getirdiler.”¹⁹.

kullanılmaz ve böyle bir şeyin tafisi de mümkün değildir.”. Bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Ankara, 2005, s. 135.

¹⁷ İplik çekimi sırasında doğal liflerden elde edilen ve urgan sanayisi için özel olarak üretilen iplik demektir. Bkz. Komisyon, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. XIII, s. 6699.

¹⁸ Bu yerleşim merkezi ile ilgili hiçbir kaynakta bilgi bulamadık.

¹⁹ Yakut el-Hamevî, c. I, s. 317-318.

E. Antakya'nın Müslümanlar tarafından Fethedilmesi İle İlgili Bilgiler

Yakut el-Hamevî, Antakya'nın fethi konusunda şunları yazmaktadır:

“Buranın fethine gelince, Ebu Ubeyde b. el-Cerrah, Halep'ten buraya yürüdü; bu esnada Kınnesrin askerlerinden büyük bir topluluk şehirde savunma pozisyonuna geçmişlerdi. O (Ebu Ubeyde), Antakya'ya iki fersah uzaklıkta bulunan Mehrûye²⁰,ye yönelince, düşmana bağlı bir topluluk onunla karşılaştı; fakat bu kumandan onları bozguna uğratarak şehre girmeye zorladı ve buradaki halkı her yönden kuşatma altına aldı. Bu esnada ordunun büyük bir kısmı Fars ve Deniz kapısı olarak adlandırılan kapıda toplanmıştı. Daha sonra onlar (şehir halkı) cizye²¹ (baş vergisi) ödeme veya göç etme konusunda onunla anlaşma yaptılar. Böylece onlardan bazılarını şehirden uzaklaştırdı, diğerlerini de yerlerinde bıraktı; sonra da onlara güvence vererek ergenlik çağına ermiş her insanı bir dinar ve bir cerib²² buğday karşılığında vergiye bağladı. Ancak onlar (Antakya halkı), daha sonra anlaşmayı bozdular; bu nedenle de Ebu Ubeyde onların üzerine İyaz b. Ganm ve Habib b. Mesleme'yi gönderdi ve burayı daha önceki anlaşma gereğince yeniden fethetti. Denilir ki; aksine onlar Ebu Ubeyde Filistin'e döndükten sonra anlaşmayı bozdular, bunun üzerine o, Amr b. el-As'ı İlya²³dan göndererek burayı fethetti. Sonra da oradan döndü, İlya halkı

²⁰ Yakut'un vermiş olduğu bilgiden de anlaşıldığı gibi, Antakya'dan iki fersah uzaklıkta bir şehirdir. Ancak el-Belazurî'nin, “Fütuhu'l-Büldan” adlı eserinde, bu şehrin adı Mehrûbe olarak geçmektedir. Bkz. el-Belazurî, *Fütuhu'l-Büldan*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 1987, s. 210.

²¹ Bu dönemde Gayr-ı Müslimlerin ödemekle mükellef oldukları cizye miktarı, zenginden 48 dirhem, orta halliden 24 dirhem, yoksuldan da 12 dirhem idi. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Abdulhalik Bakır, *Hiz. Ali ve Dönemi*, Ankara, 2004, s. 539-542.

²² Walther Hinz, cerib'i şöyle tanıtmaktadır: “Hacim ölçüğü olarak 1 cerib VII. Yüzyılda -Medine'de Halife Hz. Ömer Devrinde- 7 kafız idi. Daha sonraki devirde rastlanan bir kayda göre, bu tür 1 kafız= 1 sa' veya=5/3 rıtl (tahıl ağırlığı) idi. Aşağıdaki sa'yı 4,2125 litre ya da 3.245 kg. (buğday) olarak bulduk ve İslamiyetin ilk yıllarında kullanılan hacim ölçüsü cerib için 29,5 litrelik veya 22,715 kg'lık (buğday) bir değer tespit ettik. İran'da da 1 cerib=daima 10 kafız'dı, ancak kafız ölçüleri büyük ölçüde birbiriyle çelişir. X. Yüzyılda Doğu İran'da 2,5 ve 1,5 menn'lik kafız'ler vardı ve aynı şekilde de 26 litrelik ve 16 litrelik cerib'ler vardı... XIV. Yüzyılda İran'da 1 cerib=her biri 260 dirhem olan 120 Tebriz menn'i (1 dirhem=3,2g.) idi. Gazan Han'ın yaptığı ayarlamadan sonra 1 cerib, 100 kilo buğdayın ağırlığına veya 130 litrelik bir hacme denk geliyordu.” Bkz. Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul, 1990, s. 46-47.

²³ Kudüs şehrinin ikinci adıdır. Nitekim Emevi dönemi şairlerinden el-Ferezfak bir şiirinde şöyle der: “İki ev vardır ki, birisi idarecileri biz olan Allah'ın Evi'dir, diğeri ise İlya' yokuşlarında şerefleendirilen köşktür.”. Bir rivayete göre, şehir bu adı, İlya -ki o Dimaşk,

güvence ve sulh isteyene kadar da orada kısa bir süre ikamet etti. Daha sonra Humus ve Ba'lebek halkından bazı kimseler mürabıt sıfatıyla şehre yerleşti, onlardan birisi de, Abdullah b. Habib b. en-Nu'man b. Müslim el-Antakî'nin dedesi Müslim b. Abdullah idi. Müslim şehrin kapılarından bir kapıda öldürülmüştü; burası hala "Müslim kapısı" olarak bilinir. Bu olay ise şöyle meydana gelmiştir. Rumlar denizden hareket ederek Antakya'yı zorladılar, bu esnada Müslim, surun üzerindeydi, bir köle ona bir taş atarak onu öldürdü. Sonra el-Velid b. Abdulmelik b. Mervan Antakya askerlerine sahildeki Selukiye²⁴ topraklarını ikta olarak verdi ve onlara bir dinar ve iki mudd²⁵ buğdaylık fileser'i tahsis etti. Ayrıca onlara maaş bağladı ve Selukiye kalesini inşa etti. Fileser ise, belli olan bir parça topraktan ibaret olup, diğerlerinin söylediği gibi, feddan²⁶ ve cerib'in karşılığıdır. Bu tarihten itibaren Antakya, Rumların, el-Masisa²⁷, Tarsus ve Ezene (Adana) gibi sınır beldelerini istila ettikten sonra 353 yılında burayı ele geçirmelerine kadar sınır şehirlerinden bir şehir olarak Müslümanların elinde kaldı.²⁸

Humus, Erdün ve Filistin'in kardeşidir- b. İrem b. Sam b. Nuh'a (A. S.) nispet edilerek almıştır. Bkz. Yakut el-Hamevî, c. I, s. 348-349.

²⁴ Anlatılanlara göre, Ortaçağda burası Selukiye kılıçları ve Selukiye köpekleri ile şöret kazanmıştı. Bkz. Yakut el-Hamevî, c. III, s. 274.

²⁵ Walther Hinz, mudd'u şöyle açıklar: "İslamiyetin ilk yıllarında kullanılan şer'i mudd (özellikle Medine'de) 1/4 sa' idi. Ebu Hanife'ye göre, mudd, 2 Bağdad rıtlı, Ebu Yusuf'a göre ise 1/3 rıtlı idi. Ebu Yusuf'un sözünü ettiği rıtl, Medine rıtlı olmalıdır, çünkü ikisi de 812,5 gr. (buğday) eder. 77 kg. buğday 100 litre olarak düşünülürse, şer'i mudd için 1.05 litre değer elde edilir. 1195'ten kalan ve ölçü ayarında kullanılan bir normal ağırlık kabı kaydı sebebiyle 1/4 sa'nın=337 dirhem suyu ihtiva ettiğini bildiğimize göre, doğrulama olarak 1 mudd'un değeri karşılığında 1,053 litre elde ediyoruz." Bkz. Walther Hinz, s. 56.

²⁶ Walther Hinz, feddan ile ilgili şunları yazmaktadır: "Mısır alan ölçüsü feddan, el-Kalkaşandî'ye göre =400 kasaba kareydi. Kasaba'yı 299 cm olarak bulmuştuk, böylece Ortaçağ'da 1 feddan'ın değerini 6368 metrekare'lik bir alan olarak alabiliriz...". Bkz. Walther Hinz, s. 80.

²⁷ Ceyhan kenarında, Tarsus yakınında ve Antakya ile Rum toprakları arasında yer alan bir şehir olup, uzun yıllar boyunca Lion ve oğlunun elinde kalmıştır (XII.yüzyılın başlarında). Bir zamanlar İslam devletine bağlı meşhur sınır şehirlerinden biriydi; birçok takva sahibi iyi insan burada sınır bekçiliği yapmıştır. Burada Ceyhan nehrinin suladığı çok sayıda bostanlar bulunmaktaydı. Aynı zamanda şehrin surları ve beş kapısı vardı. Bir rivayete göre, şehir, onun onarımını yapan Masisa b. er-Rum b. el-Yümn b. Sam b. Nuh'a (A. S.) nispet edilerek bu adı almıştır. Şehrin Ortaçağdaki en önemli özelliklerinden birisi ise, kürk üretimidir. Üstelik buradan bir tanesinin 30 dinara satıldığı kürkler dünyanın her yerine ihraç edilmekteydi. Bkz. Yakut el-Hamevî, c. V, s. 169.

²⁸ Yakut el-Hamevî, c. I, s. 318-319.

F. Antakya'nın Selçuklular Tarafından Fethedilmesi İle İlgili Bilgiler

Yakut el-Hamevî, Antakya'nın Selçuklular tarafından fethi konusunda şunları yazmaktadır:

“Şehir, 477 yılında bu gün Selçuklu hanedanına mensup kralların atası olan Selçuklu Süleyman b. Kutalmış tarafından kurtarılan kadar da onların (Rumların) elinde kaldı. Bu esnada Şerefuddevle Müslim b. Kureyş Halep'ten hareket ederek Süleyman'ı buradan uzaklaştırmak istedi, fakat Süleyman 478 yılında onu öldürdü. Sonra Süleyman, Celalüddeve Sultan Melikşah b. Alparslan'a yazarak fethi ile ilgili bilgi verdi; o da bu habere sevindi ve bu olayın halka duyurulmasını emir verdi. el-Ebiverdî, Melikşah'a hitap ederek şöyle dedi:

‘Alaca kırsağın alını gibi, kırmızı kum tepesinden bir ateş parladı ve kaleleri İskender'e karşı direnen Rum'un Antakya'sını fethettin. Atların ise omuzlarına bastı ve bu esnada övünerek çiğnenen cesetlerini Rumların kızlarına attın.’.

Böylece şehrin durumu düzeldi ve Haçlıların, buranın, bir tuzak sonucunda Türk asıllı valisi Bağisiğan'nın (Yağısıyan) elinden almalarına kadar da Müslümanların elinde kaldı. Anılan vali buradan çıktıktan sonra, yaptığından pişmanlık duyarak Halep'e ulaşmadan önce 491 yılında gafletinin üzüntüsünden öldü ve burası şimdiye kadar onların işgali altındadır.”²⁹.

G. Antakya Alimleri İle İlgili Bilgiler

Yakut el-Hamevî, Antakya alimleri konusunda şunları yazmaktadır:

“Antakya'ya birçok alim nispet edilmektedir. Onlardan birisi de, el-Makbul adlı eserin sahibi Ömer b. Ubeyd b. Züheyr b. Mutî' b. Cerir b. Atiye b. Cabir b. Avf b. Zübyan b. Mersed b. Amr b. Umeyr b. İmran b. Atik b. el-Ezd Ebu Hafs el-Atekî el-Antakî el-Hatîb'dir. O, Ebu Bekr el-Haraitî, el-Hasan b. Ali b. Revhel-Kefertabî, Muhammed b. Hureym ve Ebu 'l-Hasan b. Cevsa'dan hadis öğrendi. Anılan alimlerden ve diğerlerinden Dımaşk'ta hadis öğrendi. 359 yılında ise bir defa daha buraya ikamet etmek için geldi ve burada ve Humus şehrinde birçok kişiden hadis nakletti. Abdulvehhab el-Meydanî, Müsedded b. Ali el-Emlukî ve diğerleri ondan rivayet naklettiler. Ebu'l-Hüseyn er-Razî ve meşhur bir muhaddis olan ve aynı zamanda bir seyahatnamesi bulunan Osman b. Abdulah b. Muhammed b. Hurdaz el-

²⁹ Yakut el-Hamevî, c. I, s. 318-319

Antakî onun hakkında yazı yazdılar. Bu sonuncu alim ise, Dımaşk'ta Muhammed b. Aiz, Ebu Nasr İshak b. Hişam b. Yahya, Duhaym, Hişam b. Ammar, Said b. Kesir b. Ufeyr, Ebu'l-Velid et-Tayalisi, Şeyban b. Ferruh, Ebu Şeybe'nin iki oğlu Ebu Bekr ve Osman, Affan b. Müslim, ali b. el-Ca'd ve bunların dışında bir grup alimden hadis öğrendi. Ayrıca Ebu Hatim er-Razî -ki yaşça ondan büyüktür- Ebu'l-Hasan b. Cevsa, Ebu Avane el-Esferayinî, Hayseme b. Süleyman ve diğerleri ondan rivayet naklettiler. Aynı zamanda bu zat, meşhur hafızlardan biriydi. Ebu Abdullah el-Hakim Osman b. Hurdaz şöyle dedi: O (Ebu Hafs el-Atekî el-Antakî), güvenilir bir alimdi. Duhaym ise, Ebu Hafs'ın, 282 yılının Muharrem ayında vefat ettiği belirtti. Antakyalı diğer bir alim ise İbrahim b. Abdurrezzak Ebu Yahya el-Ezdî'dir. O, Fakih, Kur'an okuyucusu el-İclî el-Antakî olarak da bilinir. Kur'an okumayı Dımaşk'ta Harun b. Musa b. Şerik el-Ahfeş'den öğrendi, ayrıca o, bu hususta Osman b. Hurdaz ve Kunbül olarak tanınan Muhammed b. Abdurrahman b. Halid el-Mekkî ve diğerlerinden de ders aldı. Sekiz kıraat'ı kapsayan bir eser yazdı ve başka alimlerden hadis nakletti. Ebu'l-Fazl Muhammed b. Abdullah b. el-Muttalib eş-Şeybanî ve Ebu'l-Hüseyn b. Cemi' ve diğerleri kendisinden rivayet naklettiler. Anılan alim, 338 yılında Antakya'da vefat etti. 339 yılının Şaban ayında vefat ettiği de rivayet edilmektedir.”³⁰.

I. Antakya'nın Diğer Özellikleri İle İlgili Bilgiler

Yakut el-Hamevî, Antakya'nın diğer özellikleri hakkında şunları yazmaktadır:

“Antakya şehri, Şam sınır şehirlerinden ve el-Avâsım³¹ kasabalarından biri olarak kaldı. O aynı zamanda memleketlerin en ileri gelenlerinden ve ana şehirlerinden idi. Nezihlik, güzellik, havanın hoşluğu, suyun tatlılığı, meyvelerin bolluğu ve hayrın genişliği ile vasıflandırılır.”³².

³⁰ Yakut el-Hamevî, c. I, s. 319-320.

³¹ Av3asım sözlükte “korumak, engel olmak; sığınmak” anlamındaki asm kökünden türeyen asıme'nin çoğulu olup “koruyanlar, müstahkem mevkiiler” demektir. Bu müstahkem mevkiiler, İslam ordularının cihat maksadıyla sınırdan uzaklaştıkları zaman veya gazadan dönerken ülkeye girmeden önce düşman saldırılarına karşı sığınıp korundukları bölgeler olduğu için bu adla anılmıştır. el-Avâsım kavramının içeriği ve tarihçesi hakkında geniş bilgi için bkz. Hakkı Dursun Yıldız, T. D. V. İslam Ansiklopedisi, Avâsım Maddesi, İstanbul, 1991, c. IV, s. 111-112.

³² Yakut el-Hamevî, c. I, s. 316.

“Şehrin dışında el-Maklub³³ olarak adlandırılan bir nehir vardır. Bu nehir İsa nehri gibidir; üzerinde bir değirmen bulunur; o, bostanları ve tarıma dair toprakları sulamaktadır.”³⁴

“Antakya ile deniz arasında iki fersahlık bir mesafe vardır, ayrıca buranın es-Süveydiye olarak adlandırılan bir limanı bulunur ve Haçlılar eşyalarını buradan Antakya'ya binekler üzerinde taşırlar. Abbasi halifesi er-Reşîd, yapmış olduğu bir savaşta Antakya'ya girdi, burası çok hoşuna gitti ve burada ikamet etmeye karar verdi. Şehir halkından bir yaşlı adam ona şöyle dedi: ‘Ey Müminlerin emiri! Burası memleketlerinden birisi gibi değildir.’ Halife de, ‘nasıl?’ diye sordu. Yaşlı şöyle anlattı: ‘Zira kaliteli koku burada değişime uğrar, öyle ki, ondan yararlanılmaz, aynı zamanda silah da Hindistan'ın kal'ı³⁵ türünden olsa bile, burada pas tutar’. Halife, onun bu sözünü doğruladı, böylece o burayı bırakıp gitti.”³⁶

³³ Kaynaklarımızda bu ad altında bir nehirle ilgili herhangi bir bilgiye rastlamadık, muhtemelen bununla el-Asi nehri kastedilmektedir. Yakut el-Hamevî, el-Asi ile ilgili şunları yazmaktadır: “... itaat edenin zıddı anlamına gelmektedir; o ise, el-Mimas olarak bilinen Hama ve Humus nehrinin adıdır. Bu nehrin kaynağı Kades gölü olup, Antakya yakınında denize akmaktadır. Antakya yakınındaki ismi ise el-Eründ'dür. Bir rivayete göre, birçok nehrin güneye yönelmesine karşılık onun kuzeye doğru akması sebebiyle ona el-Asi denilmiştir. Ancak bu genel bir görüş değildir.” Bkz. Yakut el-Hamevî, c. IV, s. 76.

³⁴ Yakut el-Hamevî, c. I, s. 318.

³⁵ Ortaçağda diğer kılıç çeşitlerine nazaran Hindistan kılıçları çok meşhurdur. Bu satırları yazan aciz'in “Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi” adlı eserinde, Ortaçağda üretilen kılıçlarla ilgili geniş bilgi verilmiştir. Bu bilgiler arasında yer alan el-Kal'i çeşidi de dahil olmak üzere Hindistan kılıçları ile ilgili kısmı olduğu gibi aktarıyoruz: “Hindistan, Ortaçağda kılıç endüstrisinin merkezi konumundaydı. Bu ülkede imal edilen kılıçlar, kalite, kesicilik ve güzellikleri yönünden darb-ı meseller ve şiirlerle övülürlerdi. Bir sözde şöyle denilir: ‘Bir kılıç Hindistan ve Yemen'de imal edilmişse, ondan korkacaksın!’. Emevî dönemi şairlerinden el-Ferezdak bir şiirinde Hindistan kılıçlarını överek şöyle der: ‘Hindistan kılıçlarının da ağızları gayet kesicidir, Hatta onlar bazen gerdanlıkların zincirlerini bile keserler.’. Ebu Muhammed el-Hâzin ise, Hindistan kılıçlarını daha farklı ve zarif bir benzetme ile sevgilisi Hind'in kirpiklerinin Hindistan kılıçlarından daha keskin olduğunu ima ederek şöyle tanıtır: ‘Hindistanlıların, kılıçlarıyla göremediklerini, Hind gözlerinin kılıçları ile görür. Ortaçağda Hindistan'dan dünyanın her tarafına demir ve çelik ihraç edilirdi. Bu ülkede imal edilen kılıçların en önemlileri şunlardı: “el-Bâhirî”, bu çeşit kılıçlar Herat demir ve çeliğindendi ve Sind'de yapılırdı. Genellikle pazı gibi yeşil renkli idi. “el-Rûheydiyya”, bu kılıçlar Hindistan'ın bazı bölgelerinde üretilmekteydi ve içinde dumana benzeyen bir cevher bulunan bir çubuktan ibaretti. Üçüncü grup kılıçlar Havr Fevfel'de imal edilirdi. Bunlar çok uzun ve geniş olup, yüce bir cevhere sahipti ve sadece yumuşak maddeleri keserdi. Sonuncu grup ise “Felâlük eş-Şâhî” olarak adlandırılır ve el-Kûz'da yapılırdı. Bu kılıçlar uzun ve geniş olup, yeni çıkan prasanın sertliğine benzeyen bir durum arz eder ve birbirine sarılmış iki yılan gibi bir görünüm sergilerdi. Ayrıca cevher, kılıcın ortasında bir gümüş gibi parlaltı verirdi. Böylece kılıcın cevheri saf beyaz, yeri ise, gök renginde mavi olarak görünürdü. Hindistan'ın Bilmân bölgesinde imal edilen el-Bilmâniyye kılıçları da Ortaçağda büyük şöhret kazanmışlardı. Bu kılıçların büyük ve küçük boy olmak üzere iki çeşidi vardı. Büyük

“Antakya’da Habibu’n-Neccâr³⁷’ın mezarı bulunmaktadır. İnsanlar, uzak yerlerden buraya gelerek mezarını ziyaret ederler. Aşağıdaki ayetin onun hakkında indirildiği rivayet edilmektedir:

olanlarının uzunluğu 4 karış eni ise, 3-4 parmak kadardı. Cevherleri gayet temiz olan bu kılıçlar, hem kusursuz hem de öldürme işinde çok kaliteli silahlar olarak tanınıyorlardı. Aynı zamanda bu kılıçların gövdeleri “kal’î” denilen kılıçların gövdelerine çok benzemekle beraber ağırlıkları 3-3,5 rıtl arasında değişirdi. Küçük boyda olanları ise, güzel görünüme sahip oldukları gibi, cevherleri de gayet temizdi. Bu sonuncular cilalandıktan sonra üzerlerinde bir kırmızılık meydana geliyordu. Cevherleri ise, “Kal’î” denilen kılıçlarınkinin bir buçuk katı kadardı, fakat aynı zamanda “Yemânî” olarak adlandırılan kılıçların cevherlerinden azıcık uzun oluyordu. Burada zikredilmesi gereken önemli bir hususta imal işleminden sonra bu nevi kılıçların cevherlerinde yer yer kopukluklar meydana gelmesiydi. Bazen de bunların demir kısımlarında iki parmak kadar kare şeklinde, içinde onu yapan sanatkârın adı bulunan bir mühür yer alıyordu. Tanıtmakta olduğumuz kılıçların en kalitelisi ise, cevherleri geniş, fakat kırmızılığı fazla görülmemeyendir. Hindistan’ın birde “es-Serendiyye” olarak adlandırılan kılıçları vardı. Bu kılıçların cevherleri ince sarı ve nispeten gizlenmiş durumdaydı. Bunların eni ise, en çok 3 parmak kadardı. Gövdeleri daha ziyade “Yemânî” denilen kılıçların gövdelerine benzese bile, cevherleri darbe ve zayıflıktan kurtulamıyorlardı. Cilalanmadan önce bu kılıçların yeri kırmızı, cevherleri küçük ve sarı bir renkte oluyordu, ayrıca boğumları da Yemânî kılıçların boğumlarına benzemekteydi. Bunlardan bir kısmı İran’da imal ediliyordu ve üzerlerinde altın kaplama heykeller bulunmaktaydı. Bu kılıçların en uzununun boyu 3 karış 4 parmak kadardı, gövdeleri ince, fakat üst kısımları daha da ince oluyordu ve üzerinde iki delik bulunuyordu. Cevherleri ise, “Kal’î” denilen kılıçların cevherleri-ne çok benziyordu ve bunların hemen hemen hepsi eşit oluyordu. Fakat bu nevi kılıçlardan bazılarının da bütün cevherleri ağaca benzer bir görünüm arz etmekteydi. Serendiyye türünden bir kılıçta bulunan cevherlerin bir kısmı ağacimsi, diğerleri ise eşit görünümde olursa, o kılıcın kalite dışı yollarla imal edildiğine karar verilir. Kufe’de imal edilen Serendiyye türünden kılıçlar, İran’da imal edilenlerden daha kesici ve öldürücü oluyordu. Bazılarının iki kemerli olduğu anlaşılan bu kılıçlar, aynı zamanda savaşlarda en fazla iş gören ve kesicilik vasfına sahip olan silahlar oldukları da bilinen bir gerçektir. İran’da imal edilenlerin en önemli özelliği ise, Kufe’de yapılanlardan daha uzun olmalarıydı. Ayrıca bunların imal işleminden sonra cevherleri fazla görülmez, fakat üzerlerinde beyaz ve yeşile çalan ince bir demir tabakası bulunurdu. Bunlarla ilgili önemli bir husus da İran yapımı olanlarının üst kısımlarının alt kısımlarından daha ağır olmasıydı.” Bkz. Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002, s. 385-388.

³⁶ Yakut el-Hamevî, c. I, s. 318.

³⁷ Antakya’da yaşadığı’na inanılan bir din büyüğüdür. Marangozlukla uğraştığı için kendisine en-Neccar (dülger) unvanı verilmiştir. Yasin suresinin 20 ve daha sonraki ayetlerinde sözü edilen kişinin anılan kişi olduğu Kur’an yorumcuları tarafından bildirilmektedir. Anlatılanlara göre, Hz. İsa, Antakya’ya elçiler göndererek halkı gerçek dine çağırması, ancak, halk bu çağrıya tepki göstermiştir. Bunun üzerine Habibü’n-Neccâr çıkagelerek onlara elçilere uymalarını öğütlediyse de, halk, onu dinlemediği gibi ölümle tehdit etti. Halkın bu tehditlerine karşın, Habibü’n-Neccâr, Allah’ın birliğini savunmuş onlara boyun eğmemiştir. Ancak o, bu davranışı sonucunda öldürülerek şehit edilmiştir. Bkz. Komisyon, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, c. X, s. 4894. Bu zatla ilgili Kur’an ve Tefsir’lerdeki bilgiler için bkz. Süleyman Ateş, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Habib en-Neccar Maddesi, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 373-374.

‘Şehrin öbür ucundan koşarak bir adam gelmiş ve şöyle demişti: Ey Milletim!Gönderilen elçilere uyun.’³⁸.

II. DEĞERLENDİRME

Yakut el-Hamevî'nin, Antakya'nın adıyla ilgili vermiş olduğu bilgilerden, şehrin adının İslam öncesi dönemden, yazarın yaşadığı XIII. yüzyıla kadar hiç değişmediğini göstermektedir. Romalılar döneminde şehir Antiochia olarak adlandırılmaktaydı³⁹. Şehrin adı hakkında belirtilen ilginç bir şey de, -ki, bu İslam öncesi şairlerinin şiirlerinden de anlaşılmaktadır-Arapların beğendikleri şeyleri Antakya'ya nispet etmeleridir. Bu da Antakya'nın İslam öncesi dönem de dahil bir şehir olarak çok önemli bir konuma sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Uzun tarihi boyunca Antakya'nın birçok devlet tarafından ele geçirilmesini ve özellikle Ortaçağda Müslüman Arap ve Türklerle, Bizanslılar ve Haçlılar arasında çekişme konusu haline gelmesini ve bu olaylar sonucunda da sık sık el değiştirmesini de anılan özelliğine atfetmek gerekir. Ancak burada bütün bu olayların şehirde yaşanması ve farklı kültür ve birikimlerin şehrin sosyal ve kültürel yapısına yansması, Antakya'ya büyük kazanımları olmuştur, bunu bugün de görmek mümkündür.

Yakut'un, şehrin kimin tarafından kurulduğu konusunda naklettiği haberlere bir göz atıldığında, Antigonos, Seleukos, Antiochos ve yazarın ifadesiyle Antalya'nın kız kardeşi Antakiyye'nin isimleri geçmektedir. Bunlardan son ismin yani Antalya'nın kız kardeşi Antakiyye'nin şehri kurduğu meselesi gerçekte bağdaşmamaktadır. Zira Antakiyye ismi İslam öncesi dönemde, anılan cahiliye şiirlerinden de anlaşıldığı gibi, ilk defa Araplar tarafından şehir için kullanılmıştır. Romalılarla Bizanslılar döneminde şehrin adı Antiochia olarak geçmektedir. Tarihi bilgilere göre, Seleukos'un babasının adı Antiochos, oğlunun adı ise Antiyohos olarak geçmektedir. Yakut'un verdiği bilgiden şehrin Seleukos tarafından ya babasının ya da oğlunun adına kurulduğu anlaşılmaktadır⁴⁰.

Yakut'un, Antakya'nın fiziki yapısıyla ilgili vermiş olduğu bilgilerden, şehrin 440 dolaylarında Bizanslıların elinde bulunduğunu, bir kaleye ve 360 burçtan ibaret sağlam bir surla sahip olduğunu ve her yıl nöbetleşerek 4000 asker tarafından korunduğunu öğreniyoruz. Aynı bilgilerden, Antakya'nın

³⁸ Bkz. Yakut el-Hamevî, c. I, s. 319. Ayet için bkz. Yâsin, 20.

³⁹ Bkz. Goy Le Strange, *Büldanu'l-Hilafeti's-Şarkiyye*, (Arp. Trc. Beşir Fransis, Gorgis Avvad), Beyrut, 1985, s. 168, 184; Halil Sahillioğlu, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Antakya Maddesi, İstanbul, 1991, c. III, s. 228.

⁴⁰ Bkz. Halil Sahillioğlu, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi*, Antakya Maddesi, c. III, s. 228.

bir dağa bitişik inşa edildiğini, surunun ise bu dağın üzerine kadar uzandığını, bu durumuyla da yuvarlak bir şehir görünümünde olduğunu anlıyoruz. Ayrıca şehirde beş kapı, bir kilise, bir papaz evi, yargıç ve dil bilimcilerin çalıştığı mekanlar, kilise kapılarından birinde saat, şehirde hamamlar, bostanlar, bahçeler, kiliseler, bir adet Bimaristan ve şehir kilisesinde de bir divan bulunmaktaydı. İbn Butlan'ın şehirde bizzat görerek anlatmış olduğu halkın hizmetine sunulan kurumlara bakıldığında, XI. yüzyılda Antakya'nın oldukça güzel ve gelişmiş bir görünüme sahip olduğu anlaşılmaktadır. Hele şehirdeki hamamlarla ilgili bilgilere göz atıldığında, bu dönemde genel temizliğe, halk sağlığına ve hatta cüzamlıların sağlığına büyük önem verildiği görülmektedir.

Ortaçağda Antakya'nın olumsuz bir özelliği ise burada depremler de dahil birçok tabii afetin meydana gelmesiydi. Yakut, XIV yüzyılın ikinci yarısında, Antakya'da meydana gelen bir fırtına, bir yıldırım düşmesi, gökte ilginç bir cisim görülmesi ve Orta Anadolu'da bulunan Çuncüre şehrindeki bir depremden söz etmektedir. Ancak keşşilere ait bir mezbahaya isabet eden ve bazı yıkımlara sebep olan yıldırım düşmesi olayı, aynı zamanda bir Hıristiyan olan İbn Butlan tarafından abartılı bir şekilde anlatılmış, Yakut da bu olayı hiç özetlemeden olduğu gibi nakletmiştir. Oysa bu olay günümüz bakışıyla çok da abartılacak bir olay değildir.

Yakut'un, Antakya'nın Müslümanlar tarafından fethi konusunda vermiş olduğu bilgilerden, şehrin Bizanslılar tarafından çok fazla kayda değer direniş gösterilmeden ele geçirildiğini göstermektedir. Aslında Hz. Ömer tarafından Şam ülkelerine baş kumandan olarak atanan Ebu Ubeyde b. el-Cerrah'ın el-Cezire ve civarının fethine görevlendirdiği İyaz b. Ganm'ın Antakya ile birlikte diğer şehirlerin fethinde de büyük direnişlerle karşılaşmadığı anlaşılmaktadır⁴¹. Antakya'da dahil anılan şehirlerin fethinin kolayca gerçekleşmesinin önemli sebepleri vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür: Bu şehirlerde önemli ölçüde Arap kökenlilerin bulunması; buralardaki Bizans idaresi ve gücünün yetersiz olması; İslam devletinin bu şehirlerdeki casuslarının düzenli bir şekilde haber nakletmeleri; bu merkezlerde yaşayan halkın Bizans idaresinden memnun olmaması. İslam devleti ordusunun inanç, moral, taktik ve stratejik üstünlüğe sahip bulunması. Bütün bu ve benzeri nedenlerden dolayı Antakya da dahil bölge şehirleri kolayca fethedilmiştir.

⁴¹ Bkz. Halife b. Hayat, *Halife b. Hayat Tarihi*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2001, s. 171-172; el-Belazuri, *Fütuhu'l-Büldan*, s. 246-260.

Yakut, Antakya'nın Selçuklular tarafından fethedilmesine de yer vermiştir. Yazarın nakletmiş olduğu bilgilerden ve Ebiverdi'nin konuyla ilgili yazmış olduğu şiirden, Antakya'nın Türkler tarafından alınmasından önce yine eskisi gibi Bizanslıların elinde olduğunu öğreniyoruz. Bu esnada şehir yüzünden bir Arap-Türk mücadelesinin meydana geldiği, ancak Selçuklu kumandanı Süleyman b. Kutalmış'ın, Halep şehri hakimi Şerefüddeve Müslim b. Kureyş'i öldürmesi sonucunda şehrin tamamen Selçukluların eline geçtiği anlaşılmaktadır. Anılan şiirden de anlaşıldığı gibi, fetih olayı Selçuklu ordusu ile Bizans ordusu arasında meydana gelen kanlı çarpışmalardan sonra gerçekleşmiştir. Ancak şehir, 13 yıl sonra bir entrika sonucunda Haçlılar tarafından işgale uğramıştır. Antakya'nın Geç Ortaçağlarda bölgenin güçleri arasında sık sık el değiştirmesinin sebeplerinden biri de, çok önemli stratejik bir konuma sahip olmasıdır.

Yakut'un Antakyalı alimler hakkında vermiş olduğu bilgilerden, şehrin Ortaçağ bilim dünyasına da büyük katkılarda bulunduğunu öğreniyoruz. Bu da daha çok hadis, Kur'an bilimleri, kıraat ve seyahatname türünden bilim dallarında gerçekleşmiştir.

Yakut'un, Antakya'nın çeşitli özelliklerini dile getiren diğer sözlerinden de, şehrin, havasının hoş, suyunun tatlı, meyvelerinin bol ve iş ve ticaret imkanlarının geniş olduğunu, içinde bir nehir ve bu nehir üzerinde de bir değirmen ve es-Süveydiyye denilen bir limanı bulunduğunu, şehirde yer alan bostanların ve tarlaların da anılan nehir sularıyla sulandığını öğreniyoruz. Yine bu bilgilerden, şehrin Akdeniz iklimine sahip olması hasebiyle diğer bütün liman şehirler gibi, burada nem oranının yüksek olması nedeniyle bir çok maddenin pas tuttuğunu da öğrenmiş bulunmaktayız.

SONUÇ

Yakut el-Hamevî, Antakya hakkında diğer Ortaçağ coğrafyacılarından daha detaylı bilgi sunmuştur. Muhtemelen onun geç Ortaçağda yaşamasının bu konuda etkisi olmuştur. Ancak şehirle ilgili bilgilerinin dağınık ve bir bütün olarak hayatın her alanı hakkında fikir yürütmenin güç olduğunu da belirtmek gerekir. Örneğin, coğrafyacıımız Antakya'nın ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı hakkında hiç bilgi vermemiş ve örf, adet ve gelenekleri anlatmamıştır. Çok önemli bir ticaret şehri olmasına rağmen, şehirdeki ticaretten söz etmemiştir. Yine de bütün eksiklikleriyle okuyucunun bu önemli şehirle ilgili bazı şeyleri öğrenmesine katkıda bulunmuştur.

KAYNAKLAR

- el-Yakubî, *Kitabu'l-Büldan*, Leiden, 1892.
- İbn Hurdazbih, *el-Mesalik ve'l-Memalik*, Bağdat, (Trz.).
- el-İsfahanî, *Mehâsinu İsfahan*, Tahran, 1933.
- el-Himyerî, *Sıfatu Cezireti'l-Endelüs*, Kahire, 1937.
- İbn Dokmak, *el-İntisar li-vasitati Akdi'l-Amsar fi Tarihi Mısır ve Cuğrafiyyetiha*, Beyrut, (Trz.).
- İbn Havkal, *Suretü'l-Arz*, Leiden, 1967.
- İbn Rüste, *el-A'lâku'n-Nefise*, Leiden, 1891.
- İbnu'l-Mücvir, *Tarihu'l-Müstabsir*, Leiden, 1951.
- İbnu'l-Fakih, *Muhtasarı Kitabi'l-Büldan*, Leiden, 1302.
- el-İdrisî, *Nüzhetu'l-Müştak fi İhtiraki'l-Afak*, Kahire, 1994.
- el-İstahrî, *el-Mesâlik ve'l-Memâlik*, Leiden, 1927.
- el-Kazvinî, *Asâru'l-Bilâd ve Ahbâru'l-İbâd*, Beyrut, (Trz.).
- el-Makdisî, *Ahsenü't-Takâsım fi Ma'rifeti'l-Akalım*, Leiden, 1904.
- Neşahî, *Tarihu Buhara*, (Thk. Emin Abdülmecid Bedevî-Nasrullah Mubeşşir et-Tırâzî), Kahire, (Trz.).
- el-Ömerî, *Mesaliku'l-Absar fi Memaliki'l-Amsar*, (Thk. Dorothea Krawulsky), Beyrut, 1986.
- Şeyhü'r-Rebve, *Nühbetü'd-Dehr fi Acâibi'l-Berr ve'l-Bahr*, Beyrut, 1988.
- Yakut el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Büldan*, (Thk. Ferid Abdulaziz el-Cündî), Beyrut, (Trz.).
- Abdurrahman Fehmi Efendi, *Medresetü'l-Arab-İslam Medeniyeti Tarihi*, (Haz. Hüseyin Elmalı- Cüneyt Eren), İzmir, 2005.
- Murat Ağarı, *İslam Coğrafyacılığı ve Müslüman Coğrafyacılar*, İstanbul, 2002.
- Komisyona, *Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi*, Milliyet Yayınları, İstanbul, (Trz), c. XXIV, s. 12370.
- Komisyona, *el-Müncid f'l-A'lam*, Beyrut, 1976.
- İbn Butlan, *Kölelerin Satın Alınması ve Entrikalarla Satışa Sunulması İle İlgili Risale*, (Çev.
- Abdulhalik Bakır), *Ortaçağ Tarih ve Medeniyetine Dair Çeviriler I*, Ankara, 2004.

Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında İtiryat, Gıda, ilaç Üretimi ve Tağşişi*, Ankara, 2000.

Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Taş ve Toprak Ma'mulleri Sanayi*, Ankara, 2001.

Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Madencilik ve Maden Sanayi*, Ankara, 2002.

Abdulhalik Bakır, *Ortaçağ İslam Dünyasında Tekstil Sanayi Giyim-Kuşam ve Moda*, Ankara, 2005.

Abdulhalik Bakır, *H. Ali ve Dönemi*, Ankara, 2004.

el-Belazuri, *Fütühu'l-Büldan*, (Çev. Mustafa Fayda), Ankara, 1987.

Halil Sahillioğlu, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi, Antakya Maddesi*, İstanbul, 1991, c. III, s. 228.

Halife b. Hayat, *Halife b. Hayat Tarihi*, (Çev. Abdulhalik Bakır), Ankara, 2001.

Walther Hinz, *İslam'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul, 1990.

Süleyman Ateş, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi, Habib en-Neccar Maddesi*, İstanbul, 1996, c. XIV, s. 373-374.

Hakkı Dursun Yıldız, *T. D. V. İslam Ansiklopedisi, Avasım Maddesi*, İstanbul, 1991, c. IV, s. 111-112.

Goy Le Strange, *Büldânu'l-Hilafeti'ş-Şarkiyye*, (Arp. Trc. Beşir Fransis, Gorgis Avvad), Beyrut, 1985.

Levent Öztürk, *İslam Tıp Tarihi*, İstanbul, 2006.

Levent Öztürk, *On İkinci Yüzyıla Kadar İslam Dünyasında Hastaneler*, İstanbul, 2007.